

**ICHR Sponsored One Day National Seminar on the Occasion of
Azadi Ka Amrit Mahotsav**

Contribution of Women in Indian Independence Movement

Editor

Dr. Govind Tirmanwar

**Azadi Ka
Amrit Mahotsav**

Contribution of Women in Indian Independence Movement

© Author

No part of this book shall be reproduced, stored in retrieval system, or translated in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying and/or otherwise without the prior written permission of the publishers.

ISBN : 978-93-93973-59-7

EDITION : 2022

Printed and Published By :

Shri Ganesh Raut

Om Sai Publisher & Distributors

Plot No. 29, Behind T.B. Ward,

Indira Nagar, Nagpur 440003.

Mob. : 9923693506,

E-mail : ospdnagpur@yahoo.com

Sales Office :

Smt. Jyoti Naresh Khapekar

SAI JYOTI PUBLICATION

Teen-nal Chowk, Kasarpura,

Behind Panjivani Market,

Itwari, Nagpur.

Mob. : 9764673503

E-mail id : sjp10ng@gmail.com

Website : www.saijyoti.in

Books N Books

Plot No. 65, Radhika Palace,

Medical Chowk,

Hanuman Nagar,

Nagpur - 440009.

Mob.: 9923693506

E-mail id : sjp10ng@gmail.com

Website : www.saijyoti.in

Branch :

Pune : 203, Paris Sparsh Hight,

Ambamata Mandir Road,

Ambai Dara, Dhayari,

Pune - 411041.

Mob.: 9420318884

New Delhi : 213, Vardhan House,

Ansari Road, Dariya Ganj,

New Delhi - 110002.

Mob.: 8888828026, 9325656602

Type Setter

Shree Ganesh Graphics

Mob.: 9890803277

प्रकाशित सर्व शोधनिबंधातील विचार, मते व निष्कर्ष शोधनिबंध लेखकांची आहेत, त्यांच्याशी संपादक सहमत असेलच असे नाही.

महात्मा गांधीच्या चळवळीत महिलांचे योगदान

प्रा. डॉ. सौ. एस. पी. लाखे

इतिहास विभागप्रमुख

नुतन आदर्श कला, वाणिज्य आणि

श्रीमती म. ह. वेगड विज्ञान महाविद्यालय

उमरेड, जि. नागपूर.

आंदोलन किंवा चळवळी म्हणजे काय

संघटीत सत्ता, तंत्र किंवा व्यवस्था याद्वारा शोषण आणि अन्याय केला जातोय या भावनेने त्या सत्तेविरुद्ध संघटीत तसेच सुनियोजित स्वयंस्फुर्त सामुहीक संघर्ष म्हणजे आंदोलन किंवा चळवळ होय. चळवळी या नागरिकांच्या सार्वजनिक जिवनातील सहभाग वाढवतात. एखाद्या प्रश्नाच्या निराकरणासाठी जेव्हा लोक संघटीत होवून सातत्याने कृती करतात तेव्हा त्या चळवळी होय.

भारतातील प्रमुख चळवळी

भारतात चळवळीचा प्रारंभ प्रामुख्याने ब्रिटीश काळात झाला. ब्रिटीशांच्या ध्येय धोरणामुळे भारताची एकंदरीत दयनीय झालेली आर्थिक स्थिती, विस्कळीत झालेले ग्रामीण जीवन, पाश्चात्यांच्या प्रभावाने उदयाला आलेला बुद्धीजीवी वर्ग, पाश्चात्य ज्ञान, विज्ञान, तत्वांशी झालेली ओळख त्यातुनच आपल्या हक्क आणि अधिकारांसाठी त्यांच्यात झालेली जाणिव जागृती यातुनच संघटीत संघर्षाला अनुकूल परिस्थिती निर्माण झाली. त्याचेच उदाहरण म्हणजे १९८५ ला झालेली भारतीय राष्ट्रीय सभेची स्थापना होय. भारतातील ब्रिटीश सत्तेचे वर्चस्व झुगारून देण्यासाठी, भारतमातेला परकीयांच्या दास्यतेतून मुक्त करण्यासाठी या भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसची वाटचाल सुरू झाली. प्रारंभी दादाभाई नौरोजी, फिरोजशाहा मेहता, सुरेन्द्रनाथ बॅनर्जी, यांच्या नेतृत्वात मवाळ मार्गाने सनदशीररीत्या सुरू झालेली वाटचाल लोकमान्य टिळकांच्या स्वराज्य, स्वदेशी, बहिष्कार आणि राष्ट्रीय शिक्षण या चर्तुःसुत्रीतून ती जहाल मार्गाकडे वळली आणि महात्मा गांधीच्या नेतृत्वात सत्य, अहिंसा, सत्याग्रह यातून ती पुढे सरसावली. प्रत्येक टप्प्यावर ती यशस्वी होत राहिली. राजकीय क्षितिजावर उदय झालेल्या एकमुखी नेतृत्वात भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसने व्यापक स्तरावर ग्रामिण क्षेत्रापर्यंत आणि १९२० ते १९४६ या कालखंडाला यामुळेच गांधीयुग म्हटल्या जावू लागले.

महात्मा गांधीच्या नेतृत्वातील आंदोलने

गुजरातमधील पोरबंदर या ठिकाणी २ ऑक्टोबर १८६९ ला एका सुस्कृत आणि प्रतिष्ठित घरात जन्मलेले मोहनदास करमचंद गांधी, रविन्द्रनाथ टागोरांनी ज्यांना 'महात्मा' बनवले तर आझाद हिंद सेनेचे सर्वेसर्वा सुभाषचंद्र बोस यांनी त्यांना 'राष्ट्रपिता' म्हणून गौरवान्वित केले आणि सामान्य जनतेचे ते बापू ठरले. अशा महात्मा गांधींनी भारतीय स्वतंत्रता आंदोलनाची सुत्रे हाती आल्यानंतर आपल्या काळात असहकार (१९२०-२१), सविनय कायदेभंग (१९३०) आणि भारत छोडो आंदोलन (१९४२) अशी तीन मुख्य आंदोलने झाली. महात्मा गांधीजींच्या या सर्व चळवळी सत्य, अहिंसा आणि सत्याग्रह या तत्वाशी निगडीत होत्या. ते म्हणत "हिसेंच्या मार्गाने एखादी गोष्ट साध्य होते पण तेव्हा ते यश तात्पुरते असते परंतु त्यातून होणारे नुकसान दिर्घकालीन असते. म्हणूनच

75
Azadi Ka
Amrit Mahotsav

Proceedings of
National Seminar on:

Bal Gangadhar
Tilak:
Re-visiting a
Resplend in
Struggle for
Freedom

with the assistance of,

Indian Council of Historical Research, New Delhi
and Itihas Sankalan Samiti (Paschim Prant)

Dates - 26th and 27th July 2022

Hosted by -

Department of History,

Fergusson College (Autonomous) Pune

ISBN: 978-93-5737-321-0

**Bal Gangadhar Tilak:
Re- Visiting a Resplend in Struggle for Freedom
26th to 27th July, 2022**

© Authors, Editor & Publisher

**Publisher:
Principal,
Fergusson College (Autonomous),
Pune - 411004
020 – 6765 6000**

**Head of the Dept.
Dr. Santosh M. Ghuge
76208 76937, 70571 42833
history@fergusson.edu**

**Printed By:
Vinayaka Enterprises,
438, Shaniwar Peth,
Pune 411030**

**Date of Publishing
1st November 2022**

लोकमान्य टिळक आणि त्यांची पत्रकारिता

प्रा.डॉ.सौ.एस.पी.लाखे

इतिहास विभागप्रमुख,

नूतन आदर्श कला, वाणिज्य

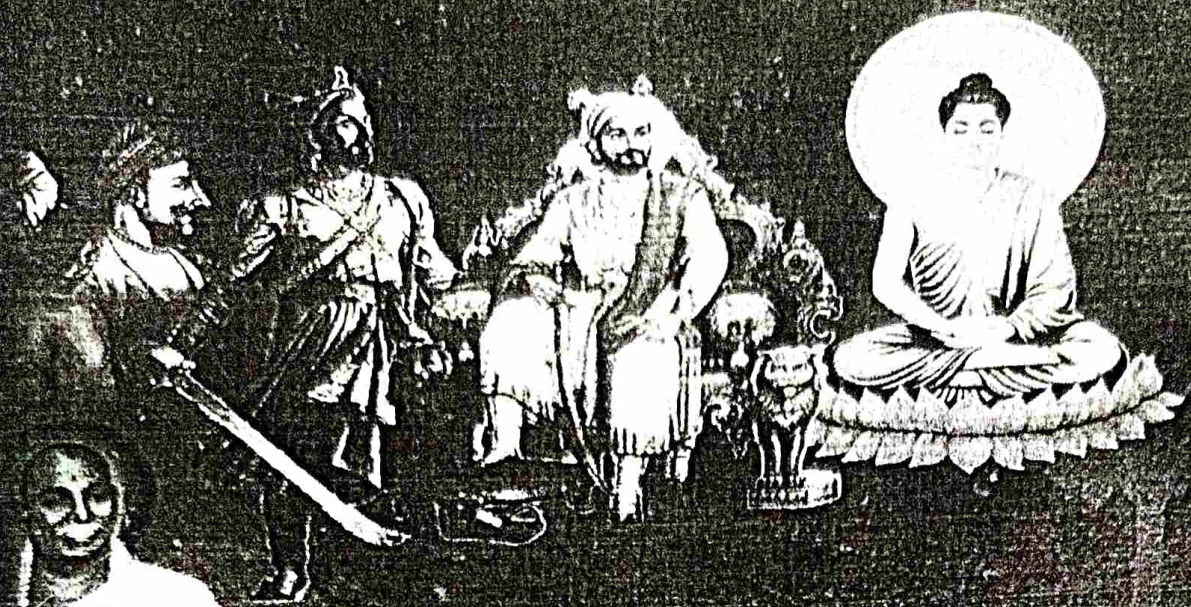
आणि श्रीमती म.ह. वेगड विज्ञान महाविद्यालय,

उमरेड, जि. नागपूर.

एखादी, अज्ञात गोष्ट, घटना किंवा माहिती वाचकांना सांगण्यासाठी वृत्तपत्र, रेडिओ, टेलीव्हिजन किंवा नविन अत्याधुनिक साधनांचा वापर करून ती बाब वाचकांपर्यंत पोहचवण्याचे कार्य म्हणजे पत्रकारिता होय. लोकशाहीत या पत्रकारितेला अतिशय महत्त्व आहे. आजच्या संघर्षमय, गुंतागुंतीच्या काळात ही माध्यमे टिकायला हवी, याच संवर्धन करण्यासाठी निर्भिळ वातावरण असण्याची गरज आहे. यासाठी नियमितपणे लेखन करणाऱ्या आणि ते माध्यमाच्या माध्यमातून जनसामान्यांपर्यंत पोहचवणाऱ्या पत्रकारांनी कोणत्याही प्रवाहाच्या बाजूने न वाहता, न जाता निर्भिडपणे आपली सद्बिबेकबुद्धी जागृत ठेवून समाजाचा मुकनायक व्हावे, हे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनाही अपेक्षित होते. आज समाजालाही अशाच पत्रकार आणि पत्रकारितेची गरज आहे. एका शतकापेक्षा अधिक काळ लोटला तरी काही व्यक्तीचे चरित्रे त्यांनी आपल्या कार्यकाळात तत्कालिन समाजव्यवस्थेला अनुसरून केलेले कार्य आपणाला वारंवार का अभ्यासावेसे का वाटतात? याचा अर्थ आजही त्या व्यक्तीने आपल्या कार्यातून समाजाला दाखविलेली दिशा, एक पथदर्शक म्हणून समाजाच्या विकासात, उद्धारात त्यांनी केलेले मार्गदर्शन आजही तितकेच मोलाचे आणि उपयुक्त आहेत. त्यांच्या विचारांची समाजाला नितांत गरज आहे. अशाच महान

व्यक्तिमत्त्वाच्या कार्याचा एक पैलू आणि महात्मा गांधींनी ज्यांना 'आधुनिक भारताचा निर्माता' म्हटले, अशा महान विभूतीचा लोकमान्य टिळकांच्या पत्रकारितेचा अभ्यास, आणि त्यातून त्यांच्या विचारांना उजाळा देण्याचा प्रयत्न या शोभनिर्भूतातून करण्याचा उद्देश आहे. आधुनिक भारताच्या सद्यस्थितीतील पत्रकारिता क्षेत्रात निर्माण झालेला भ्रष्टाचार, एकांगीपणा, पक्षपातीपणा, कुघोडीपणा, अस्पष्टता आणि या क्षेत्राचे झालेले व्यवसायीकरण पाहिल्यानंतर लोकमान्य टिळकांची पत्रकारिता आठवावी, एवढे त्यांचे कार्य महान आहेत. समाजासाठी राजकिय, सामाजिक, शैक्षणिक क्षेत्रातील कार्याबरोबरच पत्रकारीता क्षेत्रातील त्यांचे कार्य अविस्मरणीय आहे. म्हणून त्यांचे विचार उपयुक्त, मोलाचे आहेत.

स्वातंत्र्यलढ्यातील अग्रगण्य राजकिय पुढारी भारताच्या स्वातंत्र्य लढ्याचे आद्यप्रवर्तक, गणितज्ञ, खगोलतज्ञ ओरायन, आर्विर्क होम इन द वेदाज आणि गीतारहस्य या ग्रंथांचे लेखक, राजकिय तत्वज्ञ, पत्रकार, संपादक, प्रभावशाली वक्ते, स्वतंत्र्य सेनानी आणि जनतेने ज्यांना लोकमान्य बनविले आणि "स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे आणि तो मी मिळविणारच" अशी सिंहगर्जना करणाऱ्या अशा बाळ गंगाधर टिळकांच्या कार्याची दखल घेण्याचा हा प्रयत्न होय. बाळ उर्फ केशव गंगाधर टिळक यांचा जन्म रत्नागिरी जिल्ह्यातील दापोली, तहसील मधील चिखलगाव या ठिकाणी २३ जुलै १८५६ ला झाला. त्याच्या वडीलांचे नाव गंगाधर आणि आईचे नाव पार्वतीबाई असे होते. १८७१ मध्ये त्यांचा कोकणातील लाडपर गावच्या बल्लाळ बाळ कुटूंबातील सत्यभागाबाईशी त्यांचा विवाह झाला. त्याच काळात वयाच्या १६ व्या वर्षी त्यांच्या वडीलांचे निधन झाले.

ऐतिहासिक नररत्ने

डॉ. श्री. एस. पी. लाखे

2022-23

ऐतिहासिक नररत्ने (शोधनिबंध)

प्रा. डॉ. एस. पी. लाखे

Aitihāsik Nararatne (Research Articles)

Prof. Dr. S. P. Lakhe

प्रकाशक

मैत्रेय प्रकाशन

देवमन दत्तजी कामडी

ॐ निवास, ११०, साईबाबा नगर,

कामाक्षी सोसायटी, खरबी, नागपूर

संवाद : ७६२०१६२०९७

Email : maitreyaprakashan2019@gmail.com

ISBN : 978-81-954567-0-3

प्रथमावृत्ती : ११ मार्च २०२२

© लेखकाधीन

प्रा. डॉ. एस. पी. लाखे

महाराणा प्रताप चौक, मंगळवारी पेठ,

उमरेड, जि. नागपूर - ४४१ २०३

भ्रमणभाष | ९९२३२८०९०७

Email : splakhe65@gmail.com

मुद्रितशोधन : डॉ. देवमन कामडी

भ्रमणभाष : ७७७४८२३६५८

मुखपृष्ठ : माधव लोखंडे

भ्रमणभाष : ९३२६९९९०१५

मूल्य रुपये २००/-

ऐतिहासिक संशोधन शिंपले

डॉ. सौ. एस. पी. लाखे

5
ए
ता
न
व
त
म
ा
ही
जर

2022-23

ऐतिहासिक संशोधन शिंपले (शाध्यानबध)

प्रा. डॉ. एस. पी. लाखे

Aitihasic Sanshodhan Shimple (Research Articles)

Prof. Dr. S. P. Lakhe

प्रकाशक

मैत्रेय प्रकाशन

देवमन दत्तूजी कामडी

ॐ निवास, ११०, साईबाबा नगर,

कामाक्षी सोसायटी, खरबी, नागपूर

संवाद : ७६२०१६२०९७

Email : maitreyaprakashan2019@gmail.com

ISBN : 978-81-954567-6-5

प्रथमावृत्ती : २१ फेब्रुवारी २०२२

© लेखकाधीन

प्रा. डॉ. एस. पी. लाखे

महाराणा प्रताप चौक, मंगळवारी पेठ,

उमरेड, जि. नागपूर - ४४१ २०३

भ्रमणभाष । ९९२३२८०९०७

Email : splakhe65@gmail.com

मुद्रितशोधन : डॉ. देवमन कामडी

भ्रमणभाष : ७७७४८२३६५८

मुखपृष्ठ : माधव लोखंडे

भ्रमणभाष : ९३२६९९९०१५

मूल्य रुपये १८०/-

र्थिक
हणजे
पल्या

नवीन
दिली.
गोवा'

मटेके

ऐतिहासिक स्त्रीरत्ने आणि मागोवा

डॉ. सौ. एस. पी. लाखे

-7-2

२०१९-२३

ऐतिहासिक स्त्रीरत्ने (शोधनिबंध)

प्रा. डॉ. एस. पी. लाखे

Aitihasic Striratne (Research Articles)

Prof. Dr. S. P. Lakhe

प्रकाशक

मैत्रेय प्रकाशन

देवमन दत्तूजी कामडी

ॐ निवास, ११०, साईबाबा नगर,

कामाक्षी सोसायटी, खरबी, नागपूर

संवाद : ७६२०१६२०९७

Email : maitreyaprakashan2019@gmail.com

ISBN : 978-81-954567-7-2

प्रथमावृत्ती : २१ फेब्रुवारी २०२२

© लेखकाधीन

प्रा. डॉ. एस. पी. लाखे

महाराणा प्रताप चौक, मंगळवारी पेठ,

उमरेड, जि. नागपूर - ४४१ २०३

भ्रमणभाष । ९९२३२८०९०७

Email : splakhe65@gmail.com

मुद्रितशोधन : डॉ. देवमन कामडी

भ्रमणभाष : ७७७४८२३६५८

मुखपृष्ठ : माधव लोखंडे

भ्रमणभाष : ९३२६९९९०१५

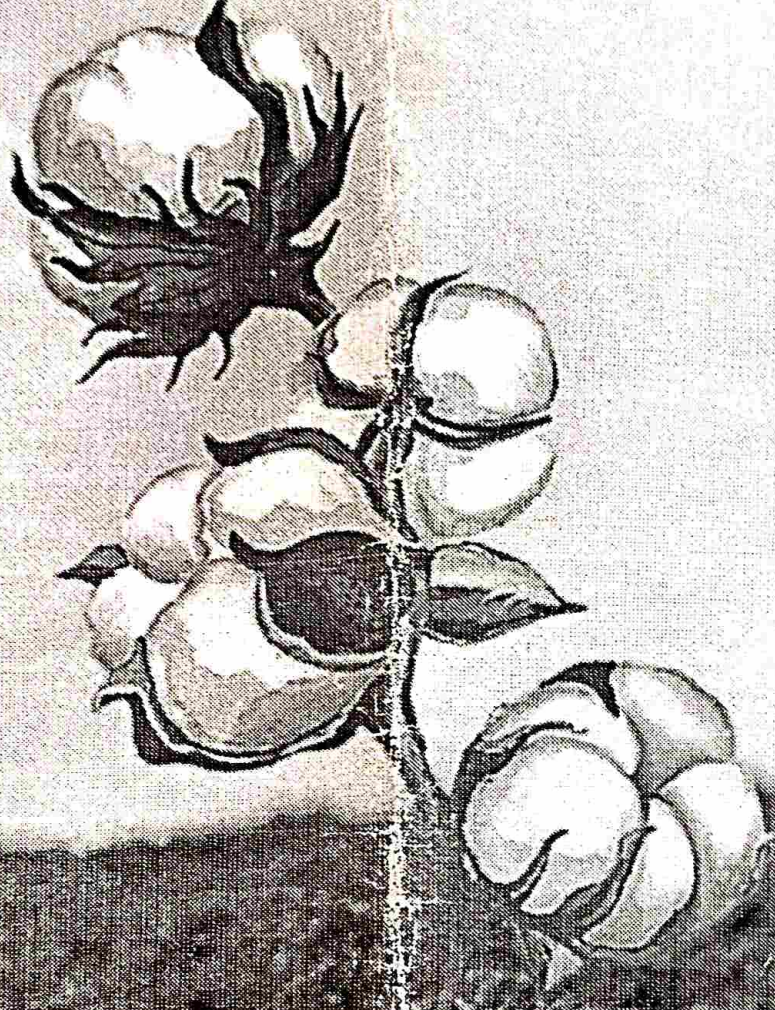
मूल्य रुपये २५०/-

ISBN 978-81-954567-7-2

9 788195 456772

वैदर्भाय कथी ढमेष

मुख्य संपादक

डॉ. प्रशांत राऊत

सहसंपादक

दत्ता डोहे । डॉ. लीना निकम

वैदर्भीय कथोन्मेष (कथासंग्रह)
मुख्य संपादक : डॉ. प्रशांत राऊत
सहसंपादक : दत्ता डोहे, डॉ. लीना निकम
Vaidarbhiya Kathonmesh (Story Collection)
Editor : Dr. Prashant Raut
Co-Editors : Datta Dohe, Dr. Leena Nikam

प्रकाशक

दत्ता डोहे

विदर्भ संघटक, जगद्गुरू तुकोबाराय साहित्य परिषद
डोंगरगाव, नेरड, जि. यवतमाळ

भ्रमणभाष : ९६८९९४०५०७

Email : sahiyaparishadjagadgurutukoba@gmail.com

वितरक : बळीराज्य पुस्तकालय, वणी

सर्व हक्क सुरक्षित

© प्रकाशक

ISBN : 978-93-5813-501-5

प्रथमावृत्ती : ९ एप्रिल २०२३ (बळीराजा साहित्य संमेलन, उजेड, लातूर)

अक्षरजुळणी : मलय ग्राफिक्स, नागपूर

मुखपृष्ठ : डॉ. विलास गजबे

मुद्रक : लोकायत प्रिंटस्
लोकायत १३, यशवंतनगर, गेंडामाळ,
सातारा-४१५००२, महाराष्ट्र (भारत)

मूल्य : रुपये २२०/-

आम्ही भारतीय नागरिक

■ डॉ. संदीप भीमराव डोंगरे

■ प्रथम आवृत्ती — दि. १५ ऑगस्ट २०२२

© प्रकाशक व संपादक

■ प्रकाशक

आधार पब्लिकेशन, अमरावती.

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळा समोर,

वि.म.वि. कॉलेज मागे, अमरावती

मो. ९५९५५६०२७८

email- aadharpublication@gmail.com

■ मुखपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

■ अक्षरजुळवणी

सरिता ग्राफिक्स,

कठोरा रोड, अमरावती

■ Price : 400/-

ISBN- 978-93-91305-35-2

सुचना:- सदर अंकामध्ये प्रकाशित झालेल्या लेखास, संपादक, प्रकाशक, मालक, मुद्रक जबाबदार राहणार नाही. या अंकामध्ये प्रकाशित झालेले लेख लेखकाचे त्यांचे वैयक्तिक मत आहे.

भारताची विदेशनिती आणि विदेशनीतीची उद्दिष्ट्ये

प्रा. लोमेश ज्ञा. बावनकुळे

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख नुतन आदर्श कला, वाणिज्य आणि श्रिमती
म.ह. वेगड विज्ञान महाविद्यालय, उमरेड

जे. आर. चाईल्डस यांनी म्हटल्याप्रमाणे 'परराष्ट्र धोरण' हे आंतरराष्ट्रीय संबंधाचे सारंभुत तत्व आहे. प्राचिन काळापासून तर आजतागायत कोणताही राष्ट्र पुर्णपणे स्वयंपुर्ण नाही. त्यामुळे प्रत्येक राष्ट्राला स्वतःच्या राज्यातील प्रजेच्या इच्छा, आकांक्षा गरजा पुर्ण करण्यासाठी इतर राष्ट्रांवर अवलंबून राहावे लागते. या गरजा सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, सांस्कृतिक अश्या कोणत्याही स्वरूपाच्या असू शकतात. हे संबंध प्रस्तापित करण्यासाठी जेव्हा एक राष्ट्र दुसऱ्या राष्ट्रासोबत जे संबंध प्रस्तापित करित असतो ते संबंध म्हणजे 'आंतरराष्ट्रीय संबंध' होत आणि हे आंतरराष्ट्रीय संबंध प्रस्तापित करित असतांना प्रत्येक देशाचे एक वेगळेपणा, एक विचारधारा असते ती विचारधारा किंवा ते वेगळेपण त्या राष्ट्राच्या ऐतिहासिक व भौगोलिक पार्श्वभूमिच्या वारश्यातून प्राप्त झालेली असते. या ही ऐतिहासिक व भौगोलिक पार्श्वभूमि जीवंत ठेवूनच प्रत्येक राष्ट्र इतर राष्ट्रांसोबत संबंध प्रस्तापित करित असते. याच धोरणांना, तत्वांना, नितीलाच परराष्ट्र धोरण असे म्हणतात.

स्वातंत्र्योत्तर काळात भारतानेसुध्दा आपले ऐतिहासिक व भौगोलिक वारशाचे जतन करून स्वराष्ट्राची स्वतःची एक तत्वप्रणाली निर्माण केली. या तत्वप्रणालीच्या आधारावर भारतानेसुध्दा स्वराष्ट्राची सामाजिक, आर्थिक, राजकीय बांधणी करून प्रगतीची यशोगाथा साध्य करण्याचा माणस आहे.

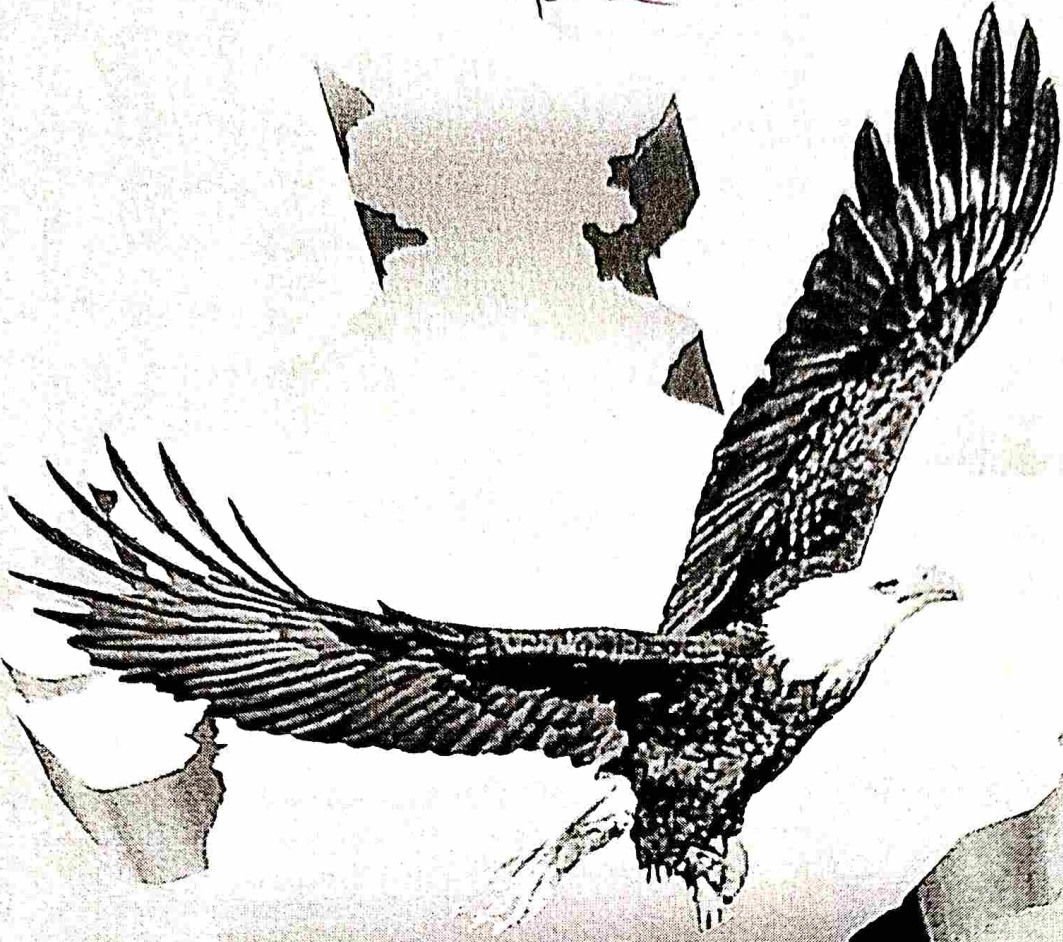
बिजशब्द :- विदेशनिती, आंतरराष्ट्रीय, राष्ट्रहित, राष्ट्रसुरक्षा.

भारत स्वतंत्र झाला तेव्हा भारतासमोर काही गंभीर समस्या होत्या. उदा. दीडशे वर्षांच्या ब्रिटीश वसाहतवादामुळे भारताची अर्थव्यवस्था खिळखिळी झाली होती. भारत-पाकिस्तान विभाजनामुळे संरक्षणव्यवस्था, कृषी उत्पादनव्यवस्था व प्रशासनव्यवस्था विस्कळीत झाली होती. निर्वासितांचे पुनर्वसन, अंतर्गत दंगली व तणाव, अनिश्चित पावसामुळे अन्नधान्याचा तुटवडा, औद्योगिक विकासासाठी भांडवल, तंत्रविज्ञान, कुशल व तज्ज्ञ प्रशासक यांचा तुटवडा यासारखी

Loonesh Bawam/cule Book chapter 7 June 2022

~~21-22~~

2022-23

२१ व्या शतकातील भारत

संपादक

संदीप तुंडरवार

सहसंपादक

डॉ. श्रीकांत शेंडे

डॉ. सीता धांडेकर

२१ व्या शतकातील भारत

मुख्य संपादक

संदीप तुंडूरवार

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख

श्री बिंझाणी नगर महाविद्यालय, नागपूर

.....
सहसंपादक

डॉ. श्रीकांत शेंडे

राज्यशास्त्र विभाग

श्री बिंझाणी नगर महाविद्यालय, नागपूर

.....
डॉ. रिता धांडेकर

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख

सेवादल महिला महाविद्यालय, नागपूर

.....
प्रकाशक

“अविशा प्रकाशन”

८४, खामला, नागपूर - २५

.....
मुखपृष्ठ

सी.डी. शिवणकर

स्कॅन डॉट कॉम्प्युटर, महाल, नागपूर

.....
अक्षर जुळवणी

स्कॅन डॉट कॉम्प्युटर, महाल, नागपूर

मोबा. ९८२२५६५७८२

.....
किंमत : २०० रु.

.....
ISBN : 978-93-94577-0-2

7 June 2022

संपादक मंडळ

डॉ. प्रविण भागडीकर, नागपूर

डॉ. संजय अवधूत, नागपूर

डॉ. पितांबर उरकुडे, भंडारा

डॉ. दिनकर चौधरी, भिखी

डॉ. वकील शेख, कोराडी.

डॉ. नितीन गौरखेडे, रोहना

डॉ. नागेश्वर कत्राके, वाशीम

डॉ. अमर बांदरे, नागपूर

डॉ. माधवी जाधव, शेगाव

डॉ. स्नेहा नागरमोते, परभणी

डॉ. संजय गोरे, राजूरा

डॉ. योगेश वडतकर, अमरावती

परीक्षण समिती

डॉ. इंदीरा शेंडे, नागपूर

डॉ. रेखा वानखेडे, नागपूर

डॉ. रतन राठोड, अकोला

डॉ. पूनम देशमुख, नागपूर

डॉ. संजीवनी गडवे, दिल्ली

डॉ. संदीप काळे, सेलू

प्रा.राजेश कनिरे, नागपूर

प्रा. लोमेश बावनकुळे, उमरेड

प्रा. गजानन बोरकर, आरमोरी

डॉ. प्रशांत विधे, अमरावती

डॉ. राहूल बावगे, नागपूर

डॉ. राजेंद्र मुद्दमवार, राजूरा

डॉ. नंदाजी सातपूते, गडचिरोली

डॉ. सुधाकर जावळे, नागपूर

प्रा.अमोल सातपूते, गोंदिया

प्रा. संदीप राहूल, गोंदिया

डॉ. राजेंद्र बेलोकार, तुमसर

श्री . प्रफुल्ल गोहते, नागपूर

भारतीय राजकारणात भाषेची भूमिका

□ लोमेश झा. वायनकुळे

सहायक प्राध्यापक, राज्यशास्त्र विभागप्रमुख
नुतन आदर्श कलावाणिज्य आणि श्रीमती
म.ह. वेगड विज्ञान महाविद्यालय, उमरंड.

प्रस्तावना

भाषा हा भारतीय समाजरचनेतील विविधतेतील एकतेचा महत्त्वाचा घटक आहे. त्यामुळे राजकीय संस्कृतीच्या निर्मिती आणि प्रतिनिधित्वाच्या दृष्टिकोनातून भाषा आणि राजकारण यांच्या परस्पर संवादाला खूप महत्त्व आहे. देशात भाषा हे सामाजिक संवादाचे महत्त्वाचे माध्यम मानले जाते. भारत हा बहुसांस्कृतिक देश आहे, अशा परिस्थितीत राजकीय दृष्टिकोनातून भाषेचे महत्त्व अधिकच वाढते. भाषा हे मानवी अभिव्यक्तीचे सर्वात शक्तिशाली माध्यम आहे. म्हणून सर्व देशांची स्वतःची राष्ट्रभाषा आहे. कोणत्याही राजकीय व्यवस्थेच्या राजकारणाचे विश्लेषण केले जाते, तेव्हा भाषेचा राजकारणावर होणारा परिणाम यावर चर्चा केल्याशिवाय विश्लेषण पूर्ण होत नाही. प्रत्यक्षात उत्तर भारत आणि दक्षिण भारत यांच्यातील मतदानाच्या वर्तनातील फरक राजकीय संस्कृतीच्या निर्मिती आणि प्रतिनिधित्वाच्या संदर्भात दोन प्रदेशांमधील भाषेतील फरका मुळे आहे.

भाषावाद हा देखील भारतीय राजकीय संदर्भात प्रादेशिकतेच्या संदर्भातील मुख्य पैलूंपैकी एक आहे. स्वतंत्र भारतापुढील महत्त्वाचा प्रश्न हा होता की देशाची राष्ट्रीय भाषा आणि लिपी कोणती असावी आणि भाषिक अल्पसंख्याकांना देशाच्या घटनात्मक राजकीय रचनेत कोणते संरक्षण दिले जावे जेणेकरून त्यांना सुरक्षित वाटेल. राज्यघटनेने हिंदीला राष्ट्रभाषा म्हणून घोषित करण्याची चर्चा सुरू असताना दक्षिण भारतीयांनी हिंदी भाषेला कडाडून विरोध सुरू केला. दक्षिण भारतीयांनी सांगितले की ते भारताची राष्ट्रभाषा म्हणून हिंदी स्वीकारणार नाहीत.

स्वतंत्र भारतात भाषेच्या आधारे राज्यांची निर्मिती आणि पुनर्रचनेची प्रक्रिया सुरू झाली. विशिष्ट प्रदेशातील भारतीयांकडून भाषेचा राजकीय शस्त्र म्हणून वापर करण्याची प्रवृत्ती हळूहळू वाढू लागली. राष्ट्रभाषेच्या प्रश्नाबाबत दक्षिण भारत आणि उत्तर भारतातील राज्यांमध्ये आंदोलने झाली, ज्याने हळूहळू हिंसक स्वरूप धारण केले. राष्ट्रीय एकता-अखंडता अबाधित ठेवण्याच्या मार्गात भाषिक चळवळ

२९ व्या शतकातील भारत

Ministry of Culture
Government of India

HISTORY of TUKARAM STUDIES

Dr. Sanjeev Kondekar

 @NationalLib_GoI   @nationallibrary.goi NATIONAL LIBRARY OF INDIA

HISTORY OF TUKARAM STUDIES (A CRITICAL SURVEY)

Dr. Sanjeev Kondekar

First Published by Lokayat Prakashan @ Oct. 2022

Rakesh Annasaheb Salunkhe

'Lokayat' 13, Yashwant Nagar, Gendamal, Satara-415002

Maharashtra State (India), Mob. 8484977899

Email : lokayatprakashan@yahoo.com

Website : www.lokayatprakashan.co.in

Copyright © Dr. Sanjeev Kondekar 2022

All rights reserved

ISBN - 978-93-92880-23-0

Typeset in Lokayat Prints

'Lokayat' 13, Yashwant Nagar, Gendamal, Satara-415002

Maharashtra State (India)

Printed at Bharati Mudranalay
Shahupuri 4th Lane, Kolhapur (Maharashtra), India

Cover Design by Pulkeshi Salunkhe

MRP : 120/-

Literature and Arts for Peace and Humanity

About INNS/EI Journal:

Seeing an antelope in the realm of life is a pursuit of truth. The inquisitive creative mind wanders to make the ink to talk. Words need ink to be read and blown into many hearts. The choice of a word defines the state of mind and a passionate heart. Ink with a heart gives soul to the words. The world needs a philosophy with a humane heart. Any project which is conceived with a good intention towards the betterment of the society has an impact on society. The IJC LPH provides a platform to spread peace with noble ink from the novice and literary luminaries. An ink can bring about changes which are far-reaching and influence a change in society. To be part of a literary journey which can influence and bring about changes towards peace and humanity in the society is a privilege. The IJC LPH provides a platform to share the literary process and a healthy ambience for the literary connoisseurs to contribute to the world towards peace and humanity.

About the Lit First

Today's world is characterized by fear, anxiety, depression, hopelessness, and sociopathy. It is surrounded by various kinds of evils: pandemic, obesity, fear of war, but ultimately, and overall. On this backdrop, the only thing that uplifts human beings is PEACE. We need not only outer peace but also inner peace. Literature is the only thing that can provide peace in this new world of chaos. Since ancient times, literature has worked as a catalyst for peace-making and has been creating the ray of hope when the whole world is deconstructed. The grapes and juice have worked magic on the mind and ages. And it can be done only by literature. The only magic will be done through art and literature to change the world from melancholy to HOPE. This Conference and Lit First is a welcome attempt to meditate on how the steps for peace is presented in various forms of Art and Literature.

Dr. Tejaswini Patil Dange
Chief Editor

Mr. Orbindu Ganga
Chief Editor

Ms. Aditi Barve
Executive Editor

Dr. Janathi Ramanathan
Executive Editor

Dr. Purnanand Chari
Executive Editor

Dr. Rupa Chari
Executive Editor

Dr. Hemant Aiyar
Executive Editor

Ms. Sweta Kumari
Compiler & Editor

Awakening to the world of literature through our reflections...

Literature and Arts for Peace and Humanity

Dr. Tejaswini Patil Dange, Mr. Orbindu Ganga

Literature and Arts for Peace and Humanity

Research Papers Presented in the INNS/EI
LIT Fest, Goa 2022

Chief Editors

Dr. Tejaswini Patil Dange
Mr. Orbindu Ganga

Executive Editors

Ms. Aditi Barve
Dr. Janathi Ramanathan (English)
Dr. Purnanand Chari (Konkani)
Dr. Rupa Chari (Hindi)
Dr. Hemant Aiyar (Marathi)

Compiler & Editor

Ms. Sweta Kumari

**Literature and Arts for Peace and Humanity: Research Papers Presented
in the INNS/EI LIT Fest, Goa 2022**

15	Tukaram's Poetry: A Source of Morality and Worldly Wisdom	Dr. Sanjeev Kondekar	192
16	The Themes of Peace and Humanity in Marathi Saints' Literature	Dr. Indrayani Kuduchkar – Jadhav	208
17	Importance of Gender Equality for Social Harmony with Special Reference to Sudha Murthy's 'Gently Falls the Bakula'	Ms. Prajakta N. Dagade and Ms. Megha M. Gavade	218
18	Decolonization of English Literature in India: A Way to a Better Education	Tahenaz Biva	226
19	Humanism and Peace in Martin Luther King, Jr's I Have a Dream	Shubhangi Nivrutti Lavate	238
20	Ecocritical reading of Hema and Kaushik story in <i>Unaccustomed Earth</i>	Jyoti Das.	248
21	Yearning for Peace: Message from Shiv K Kumar's <i>A River with Three Banks</i>	G. Jeevitha and Dr. Sheeba S. Nair	260
22	Reflections of Violation of Human Values and Peace of Mind in Mahesh Dattani's Play 'Dance Like a Man'	Dr. Sunanda S. Shelake	270
Marathi Section			
1	संत वाङ्मय मानवता व शांती	डॉ. सुनीता उमस्कर	278
2	तुकारामांच्या अभंगांतील मानवता	कु. दिव्या चंदेकर	286
3	मराठी कवितेतील मानवता आणि शांती	प्रा. हेमंत अय्या	292
4	गोमंतकीय कुळमी लोककथांतून आविष्कृत होणारी मानवता	प्रा. जयेश गावकर	302
5	मराठी नाट्यवाङ्मय: मानवता व शांती	श्री. अभिषेक राजेंद्र परब	308
Konkani Section			
1	पुंडलीक नायक हांच्या मुठय कथा संग्रहांतलो ग्रामीण समाज आनी मानवीय संवेदना.	नरेश चं. नायक	316
Hindi Section			
1	राजेश जोशी की कविताओं में व्यक्त मानवीय मूल्य	उल्का कालेकर	328